

ที่มา: <https://nla.gov.au/nla.obj-1578644553/view>

12

การใคร่ครวญและการโหยหาอดีต: ความเป็นนิราศใน นิราศนครวัด*

Contemplation and Nostalgia: Characteristics of Nirat in Nirat Nakhonwat

Received: September 14, 2021 | Revised: October 26, 2021 | Accepted: October 26, 2021

ธีธัช สุเมธสวัสดิ์**

ดร.อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล***

Dhidhaj Sumedhsvasti

Dr.Arthid Sheravanichkul

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิตเรื่อง “นวลักษณ์ของนิราศในนิราศนครวัด”

ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

** นิสิตระดับปริญญาโท ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อีเมล: sumedhsvasti.dh@gmail.com

Master's student of Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University. email: sumedhsvasti.dh@gmail.com

*** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อีเมล: arthid_s@yahoo.com

Assistant Professor, Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University. email: arthid_s@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์**นิราศนครวัด** พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเพื่อแสดงให้เห็นว่านิราศร้อยแก้วเรื่องนี้มีได้เป็นเพียงบันทึกการเดินทางและบันทึกความรู้เกี่ยวกับประเทศกัมพูชาดังที่รู้จักกันดีเท่านั้น แต่มีองค์ประกอบสำคัญของความเป็นวรรณคดีนิราศคือ “การโยกหาอดีต” ซึ่งกลายมาจาก “ความพลัดพราก” และ “การไคร้ครวญ” คล้าย “การครวญ” ซึ่งเป็นแก่นสำคัญของนิราศตามขนบเดิม ผ่านการสะท้อนคิดถึงความยิ่งใหญ่ของไทยในอดีต ซึ่งได้แปรเปลี่ยนเป็นมิตรภาพระหว่างไทยกับกัมพูชา รวมทั้งการก้าวข้ามความขัดแย้งในบริบทใหม่หลังลัทธิจักรวรรดินิยมเข้ามามีอิทธิพลในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

คำสำคัญ: **นิราศนครวัด**, วรรณคดีนิราศ, การไคร้ครวญ, การโยกหาอดีต

A b s t r a c t

This article aims to analyze Nirat Nakhonwat by Prince Damrong Rajanubhab to show that this Nirat, written in prose, is not just a travelogue or record of knowledge on Cambodia, as it is otherwise widely known. It contains integral elements of Nirat characteristics, namely ‘nostalgia’, which evolved from ‘separation’, and ‘contemplation’ which resembles the ‘lamentation’ inherent in conventional Nirat poetry. The nostalgic contemplation is expressed through the author’s reflection on the past mightiness of Siam, which then transitioned into friendship between Siam and Cambodia and the closure of conflicts in the new context after the invasion of Imperialism in Southeast Asia.

Keywords: Nirat Nakhonwat, Nirat, Contemplation, Nostalgia

บทนำ

นิราศนครวัด เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์เป็นร้อยแก้วเมื่อ พ.ศ. 2468 สมัยรัชกาลที่ 6 ขึ้นต้นด้วยกลอน 13 บท เนื้อหากล่าวถึงการเดินทางเยือนกัมพูชาตั้งแต่กลางเดือนพฤศจิกายนจนถึงกลางเดือนธันวาคมศกนั้น ขณะนั้นกัมพูชามีสถานภาพเป็นรัฐในความคุ้มครอง (protectorate) ของฝรั่งเศส และนับเป็นเวลาประมาณ 50 ปีหลังจากไทยกับฝรั่งเศสมีข้อพิพาทเรื่องการอ้างสิทธิ์เหนือเขตแดนกัมพูชาในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งกลายเป็นชนวนความขัดแย้งเรื่องดินแดนในเวลาต่อมาอีกหลายครั้ง การเสด็จเยือนกัมพูชาในครั้งนี้เป็น การเสด็จส่วนพระองค์ มีจุดประสงค์เพื่อท่องเที่ยวและทอดพระเนตรความยิ่งใหญ่ของปราสาทหินในกัมพูชา **นิราศนครวัด** นอกจากจะเป็นบทบันทึกรายวันเกี่ยวกับสิ่งที่เกิดขึ้นขณะเดินทางแล้ว ยังเป็นข้อมูลความรู้เชิงเปรียบเทียบเกี่ยวกับภูมิประเทศ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี วรรณคดี พระพุทธศาสนาทั้งของไทยและกัมพูชา

ในด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี **นิราศนครวัด** ถือเป็น “คลังความรู้” เกี่ยวกับกัมพูชาทั้งด้านสภาพภูมิประเทศ บ้านเมือง วิถีชีวิต ผู้คน สถานที่สำคัญ โบราณสถาน ความรู้เหล่านี้ไม่เคยปรากฏในเอกสารใดๆ ที่แต่งขึ้น

ก่อน**นิราศนครวัด**เลย จึงกล่าวได้ว่า **นิราศนครวัด**เป็น “ปฐมบทแห่งกัมพูชาศึกษา” (มยุรี วีระประเสริฐ 2555: 31) นอกจากนี้ศานติ ภักดีคำ (2563: 234-235) ยังเห็นว่า **นิราศนครวัด**เป็นข้อเขียนเรื่องแรกของไทยที่นำเสนอประวัติศาสตร์และโบราณคดีกัมพูชาโดยอิงจากข้อเสนอของนักวิชาการฝรั่งเศส ส่งผลให้การรับรู้และความสนใจเกี่ยวกับ “เมืองพระนคร” ของไทยเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่อิงอยู่กับตำนานหรือนิทาน และเมื่อพิจารณาในแง่ที่ว่า พระนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชหลายเรื่องเป็นหนังสือสำคัญสำหรับการค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับเมืองไทยด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี (วิมลวรรณ ทองปรีชา 2507: 341) ก็ยิ่งทำให้**นิราศนครวัด**มีความสำคัญมากขึ้น

ในด้านวรรณคดี ความพิเศษของ**นิราศนครวัด**คือ เป็นนิราศที่แต่งด้วย “ร้อยแก้ว” หรือ “ความเรียง” เรื่องแรก ดังที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงกำหนดให้พระนิพนธ์เรื่องนี้เป็น “นิราศ” อย่างชัดเจนในชื่อเรื่อง อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมานิราศนครวัดกลับไม่ได้รับการกล่าวถึงในฐานะ “นิราศ” หรือในฐานะ “ตัวบทวรรณคดี” นัก อาจเป็นเพราะภาพจำเกี่ยวกับหน้าที่ของ**นิราศนครวัด**ผูกติดอยู่กับข้อมูลความรู้ที่เป็นข้อเท็จจริง ข้อวิพากษ์ หรือข้อวินิจฉัย จนทำให้เรื่องรูปแบบ กลวิธี และแนวคิดของตัวบทในฐานะ “วรรณคดี” ไม่ได้รับความสนใจนัก

บทความนี้จึงมุ่งวิเคราะห์นิราศนครวัดในฐานะวรรณคดีนิราศเพื่ออธิบายความเป็นนิราศของตัวบทในบริบทสังคมร่วมสมัยขณะนั้นซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญคือ “การโยยหาอดีต” และ “การใคร่ครวญ” ถึงสิ่งต่างๆ ที่ประสบพบเห็น ลักษณะดังกล่าวกลายมาจากขนบเดิมของนิราศ คือ ความโยยหาอาลัยอันเกิดจากการพลัดพราก และการครวญถึงนางหรือสิ่งอันเป็นที่รัก อันจะทำให้เห็น “ความเป็นนิราศ” ของนิราศนครวัดได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

ความซับซ้อนและข้อถกเถียงเกี่ยวกับความเป็นนิราศของนิราศนครวัด

แม้ว่านิราศนครวัดจะอยู่ในกลุ่มงานเขียนประเภทนิราศ และมักได้รับการกล่าวถึงในฐานะ “นิราศร้อยแก้วเรื่องแรกในประวัติศาสตร์ไทย” (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ 2516: 2) ทว่าความเป็นนิราศของนิราศนครวัดกลับไม่ค่อยได้รับการขยายความเท่าใดนัก กล่าวคือ ไม่มีคำอธิบายที่ชี้ให้เห็นว่า เหตุใดสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงกำหนดให้งานเขียนเรื่องนี้เป็น “นิราศ” ทั้งที่ในความเป็นจริง พระนิพนธ์เรื่องนี้ก็มีลักษณะเป็นความเรียงบันทึกการเดินทางรายวัน (journal) เช่นเดียวกับพระนิพนธ์อีกหลายเรื่อง เช่น เรื่องไปเมืองเตอร์กี เทียวเมืองพม่า ฯลฯ ไม่มีคำอธิบายที่ชี้ชัดว่า ส่วนใดของนิราศนครวัดที่เข้าลักษณะนิราศนอกจากชื่อเรื่อง ที่ผ่านมา คำอธิบายเกี่ยวกับความเป็นนิราศของนิราศนครวัดมักเป็นคำอธิบายในมุมกลับ กล่าวคือ แทนที่จะแสดงให้เห็นว่านิราศนครวัด “ประกอบ” ด้วยลักษณะของนิราศอย่างไรบ้าง กลับเน้นอธิบายว่านิราศนครวัด “ขาด” ลักษณะความเป็นนิราศตามขนบอย่างไร เช่น รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (2516: 172) กล่าวถึงนิราศนครวัดว่า “มีแต่การพรรณนาไม่มีการคร่ำครวญ” สอดคล้องกับความเห็นของวรรณศิริ ตั้งพงษ์ธิตติ (2544: 49-50) ซึ่งอธิบายเรื่องนิราศนครวัดว่า “หลังจากกลอนเริ่มต้นเรื่องไปแล้ว พระองค์ทรงใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว ไม่มีการพรรณนาถึงหญิงคนรัก หรือพรรณนาแสดงอารมณ์ต่อ

สิ่งที่พบเห็นในแบบชนบของนิราศ” เช่นเดียวกับคำอธิบายของวรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์ (2562: 60) ที่เห็นว่า นิราศนครวัด “นำเสนอเนื้อหาเป็นความ เรียงร้อยแล้วและไม่ปรากฏการครวญตามกระบวนความของนิราศที่เคย แต่งกันมา” คำอธิบายเกี่ยวกับนิราศนครวัดทั้งสามนี้แสดงให้เห็นทรรศนะ ในแง่ความเป็นประเภทต่อนิราศนครวัดใกล้เคียงกัน กล่าวคือ แม้จะมีคำ ว่า “นิราศ” บ่งชี้ประเภทของงานเขียนอยู่ในชื่อเรื่อง แต่ก็ขาดองค์ประกอบ สำคัญที่นิราศพึงมี คือ การคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รัก โดยนัยของคำ อธิบายเหล่านี้ ทำให้ตีความได้ว่า นิราศนครวัด ขาดความเป็นนิราศ หรือ เป็นนิราศที่ไม่สมบูรณ์เพราะมีหลายส่วนที่แปลกแยกไปจากแบบแผนการ แต่ง คำอธิบายในมุมมองกลับเช่นนี้ทำให้นิราศนครวัดเป็นตัวบทที่ “เป็นอื่น” ใน กลุ่มงานเขียนประเภทนิราศ เพราะ “ขาด” คุณสมบัติตามเกณฑ์ที่ยึดถือมา แต่เดิม แทนที่ตัวบทนี้จะทำให้เห็นพลวัตของงานประเภตนิราศที่มีขอบเขต กว้างขวางและมีความหลากหลาย¹

ข้อคิดเห็นที่ว่านิราศนครวัดไม่ใช่นิราศหรือขาดความเป็นนิราศนั้น ปรากฏอย่างชัดเจนในงานศึกษาของวรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์ (2562) ซึ่งเห็น ว่า สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพมีพระประสงค์จะตั้งชื่อพระนิพนธ์ เรื่องนี้ว่า “นิราศนครวัด” จึงทรงแต่ง “กลอนนิราศนครวัด” ขึ้นต้นเรื่อง เพื่อให้สามารถใช้ชื่อ “นิราศ” ได้อย่างไม่มีข้อครหา (วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์ 2562: 72) นั้นหมายความว่า ตัวบทนิราศนครวัดโดยองค์รวมไม่ใช่งานเขียน ประเภทนิราศ ส่วนที่อาจจัดเป็นนิราศหรือทำให้ตัวบทมีความเป็นนิราศคือ

¹ มีงานวิจัยหลายเรื่องที่แสดงให้เห็นพลวัตของนิราศ ได้แก่ นฤมล อินทรลักษณ์, วัจนลีลาในการเสนอภาพลักษณ์สังคมเมืองในกวีนิพนธ์ของไพโรจน์ ขาวงาม (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545); ณัฐกาญจน์ นาคนวล, นิราศสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ และไพโรจน์ ขาวงาม (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547); สุภาณี พัดทอง, “เรือ” ในวรรณคดีนิราศ: มโนทัศน์กับการสร้างวรรณศิลป์ (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552); พรเทพ โตขยางกูร, การอ้างถึงในนิราศสมัยใหม่: กลวิธีการสื่อสารและการสร้างอารมณ์สะท้อนใจ (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553); ธนากร จันทิมา, วรรณกรรมบันทึกการเดินทางของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล ในฐานนิราศสมัยใหม่: จากการคร่ำครวญสู่การใคร่ครวญและปัญญา (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554)

คำกลอนนำเรื่องเท่านั้น การตีความดังกล่าว น่าจะมาจากสิ่งที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ในกลอนนำเรื่องว่า

.....	
ด้วยกล่าวกลอนไม่สันต์ออกขัดข้อง	เห็นจะต้องเรียบเรียงเพียงร้อยแก้ว
มีกลอนนำสัณนิทเหมือนติดแวว	พอเนื่องแนวนิราสปราษฎ์โบราณ
มิเช่นนั้นจะว่าไม่ใช่นิราส	ด้วยเหตุขาดคำกลอนอักษรสาร
จึงแต่งไว้พอให้เห็นเป็นพยาน	ขอเชิญอ่านเนื้อเรื่องเนื่องไปเทอญฯ

(สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2515: (15))

ความขัดแย้งและความซับซ้อนของการจำแนกประเภทตัวบท**นิราศนครวัด**เป็นข้อยืนยันแนวคิดของ Frow (2005) ที่ว่า ตัวบทหนึ่งๆ อาจสัมพันธ์กับประเภทหลายประเภท และในความเป็นจริงแล้วประเภทหนึ่งประเภทก็ยังเป็นพื้นที่ทับซ้อนกับประเภทอื่นๆ อีกด้วย (น้ำผึ้ง ปัทมะกลางกุล 2561: 73) แต่ไม่ว่าตัวบทหนึ่งเรื่องจะจัดเป็นประเภทใดก็ตาม ความเป็นประเภทก็มีบทบาทและมีความสำคัญเพราะสร้างขึ้นด้วยระบบของ “ชนบ” ทั้งยังเป็นส่วนสำคัญในกระบวนการสร้างความหมายและการตีความ (Frow 2005: 10) ดังนั้นตัวบทหนึ่งๆ จึงมีผู้อ่าน เข้าถึง หรือตีความโดยมีประเภทเป็นกรอบกำกับว่า ผู้อ่านควรมีปฏิสัมพันธ์กับตัวบทในลักษณะใด ใช้วิธีการใดในการทำความเข้าใจตัวบท องค์กรประกอบใดที่ผู้อ่านควรให้ความสำคัญเป็นพิเศษ ฯลฯ

ผู้วิจัยเห็นว่า ชนบสำคัญของนิราศในวรรณคดีไทยคือ การพลัดพรากและการครวญถึงนางหรือสิ่งอันเป็นที่รัก ซึ่งเมื่อนำมาพิจารณาพระนิพนธ์**นิราศนครวัด** จะเห็นว่าชนบนั้นปรากฏในรูปของการโหยหาอดีตและการใคร่ครวญ ทำให้เห็นว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมิเพียงทรงบันทึกการเดินทางหรือบันทึกความรู้ต่างๆ เท่านั้น แต่ยังทรงถ่ายทอด “อารมณ์” อันเป็นแก่นสำคัญของวรรณคดีนิราศไว้ด้วย

การครวญและอารมณ์โหยหาอดีตในวรรณคดีนิราศ

“การครวญ” หรือ “บทครวญ” ในนิราศเป็นส่วนที่กวีแสดงอารมณ์ของตนที่เกิดจากการพลัดพรากจากบุคคล ถิ่นฐาน ตลอดจนสิ่งแวดล้อมที่คุ้นเคย ส่งผลให้กวีติดอยู่ในห้วงคำนึงและอารมณ์ที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นความเศร้าโศก ความอาลัยรัก ความโหยหา เช่น โหยหานางอันเป็นที่รัก หรืออาจเป็นการโหยหาชีวิตที่สุขสบาย รุ่งเรือง มีเจ้านายอุปถัมภ์ค้ำชู ผ่านการผูกโยงหรืออ้างอิงความรู้สึกนึกคิดเชื่อมโยงกับสิ่งที่ผ่านเข้ามาในการรับรู้ ไม่ว่าจะเป็นระหว่างช่วงเวลาที่เคลื่อนไป เช่น พระราชพิธีต่างๆ ใน**โคลง ทวาทศมาส** หรือในระหว่างการเดินทาง ได้แก่ สัตว์ พรรณไม้ ผู้คน สิ่งต่างๆ ที่กวีพบบพบ เช่นในนิราศของสุนทรภู่

น่าสังเกตว่า แม้การครวญจะเป็นชนบสำคัญในงานเขียนประเภทนิราศและยังปรากฏในตัวบทวรรณคดีไทยประเภทอื่นๆ ด้วย แต่ที่ผ่านมาในการศึกษาวิจัยวรรณคดีไทย พบว่าไม่มีการนิยามหรือกำหนดขอบเขตลักษณะของการครวญหรือบทครวญอย่างเป็นกิจจะลักษณะ มีเพียงการกล่าวถึงอย่างกว้างเท่านั้น นั่นอาจเป็นเพราะการครวญเป็นชนบทางวรรณศิลป์ในวัฒนธรรมการสร้างและการเสพวรรณคดีไทยที่รับรู้และเข้าใจตรงกันอยู่แล้วระหว่างผู้สร้าง ผู้เสพ รวมไปถึงผู้ศึกษาวิจัยวรรณคดีว่า ลักษณะใดเป็นหรือไม่เป็นการครวญ ดังนั้นจึงไม่จำเป็นต้องให้คำจำกัดความที่ชัดเจน อย่างไรก็ตาม เนื่องจากบทความนี้มุ่งศึกษาการครวญโดยเฉพาะ และตัวบทที่ศึกษาคือ**นิราศนครวัด**ก็ต่างกับตัวบทวรรณคดีไทยเรื่องอื่นๆ ที่มีบทครวญปรากฏอยู่ ผู้วิจัยเห็นว่า ควรกล่าวถึงลักษณะของการครวญให้ชัดเจน ในที่นี้ได้อาศัยแนวคิดเกี่ยวกับการเล่าเรื่อง (Narratology) เสนอว่า บทครวญในนิราศและบทครวญที่แต่งแทรกในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ ควรมีลักษณะดังนี้

1) เล่าเรื่องผ่านมุมมองการเล่าบุรุษที่ 1 (first person point of view) ในลักษณะการเล่าย้อน (flashback) อาจปรากฏการใช้สรรพนาม

บุรุษที่ 1 ที่แสดงให้เห็นว่า ใครเป็นเจ้าของโลกทัศน์ หรือปรากฏคำที่อนุมานได้ว่า เรื่องเล่าผ่านมุมมองใคร

2) แสดงอารมณ์ความรู้สึกของผู้เล่าเรื่อง (narrator) หรือกวี (real author) อาจเป็นอารมณ์ความรู้สึกที่หนักหน่วง (intensified emotion)² หรืออาจเป็นห้วงคำนึงที่แสดงการขบคิดใคร่ครวญ (contemplation) แต่มีเงื่อนไขว่าต้องมีความยึดโยงกับกวีในทางใดทางหนึ่ง

3) มีสิ่งอ้างอิงหรือตัวเทียบที่ก่อให้เกิดการแสดงความรู้สึก บางแห่งอาจใช้ว่า “แกนครวญ” อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า คำว่า แกนครวญ ยังไม่สื่อความหมายนัก เนื่องจากไม่ได้แสดงให้เห็นว่า สิ่งที่พบเห็นระหว่างการเดินทาง “กระตุ้น” หรือ “เตือน” ให้กวีหวนนึกถึงบุคคลหรือเรื่องราวที่พามาแล้ว ในงานวิจัยเรื่อง *The Nature of Nirat Poetry and the Development of the Genre* ซึ่งมุ่งศึกษาลักษณะทางวรรณคดีของนิราศทั้งกลุ่ม Chitakasem (1974) เรียกสิ่งทีก่อให้เกิดการครวญถึงนางอันเป็นที่รักว่า “love stimulus” ผู้วิจัยเห็นว่า คำว่า stimulus ซึ่งหมายถึง ตัวกระตุ้น สิ่งเร้า น่าจะเป็นคำที่อธิบายลักษณะของสิ่งที่ทำให้กวีครวญได้ตรงตามหน้าที่และครอบคลุมที่สุด ดังนั้นในบทความนี้จะใช้คำว่า “สิ่งเร้า” เรียกสิ่งทีทำให้เกิดการย้อนรำลึก

4) มีสิ่งที่ครวญถึง ไม่ว่าจะเป็น “นาง” “กษัตริย์” “วัง” “เมือง” ล้วนมีสถานะเป็นสิ่งที่ถูกครวญถึง แต่ไม่ได้เป็นผู้ฟัง (narratee) ในเรื่อง ไม่เช่นนั้นสถานภาพของตัวบทอาจเปลี่ยนไป เช่น หากตัวบทเป็นการรำพันรักที่กวีเป็นผู้ครวญและมีนางอันเป็นที่รักเป็นผู้ฟังหรืออ่านสารนี้ ตัวบทน่าจะเข้าลักษณะจดหมายรักหรือ “เพลงยาว” มากกว่านิราศ

ผู้วิจัยเห็นว่า ลักษณะทั้ง 4 ข้อเป็นองค์ประกอบสำคัญของบทครวญ

² ผู้วิจัยนำคำว่า intensified emotion ซึ่งใช้หมายถึงห้วงอารมณ์ของกวีในบทครวญ มาจากงานวิจัย *The Nature of Nirat Poetry and the Development of the Genre*. ดู Manas Chitakasem, “The nature of Nirat poetry and the development of the genre” (Doctoral dissertation, University of London, 1974)

อย่างไรก็ตาม ลักษณะในข้อที่ 3 คือ สิ่งอ้างอิงหรือตัวเทียบที่ก่อให้เกิดการแสดงความรู้สึก อาจปรากฏในรูปแบบที่หลากหลายและซับซ้อนจนลักษณะความเป็นสิ่งอ้างอิงหรือตัวเทียบเลื่อนไป ทั้งนี้เพราะในงานเขียนประเภทนิราศ สิ่งเร้าที่ทำให้กวีแสดงความรู้สึกอาจไม่ใช่สิ่งที่พบระหว่างการเดินทาง แต่อาจจะเป็นเวลาที่หม่นไปข้างหน้า หรือพระราชพิธีต่างๆ ที่เกิดขึ้นในรอบหนึ่งปี ดังที่ปรากฏในโคลงทวาทศมาส หรือนิราศเดือน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนทำหน้าที่กระตุ้นเตือนให้ผู้เล่าเรื่องเกิดการย้อนคิดหรือครวญ ดังนั้นจึงถือว่าทำหน้าที่เดียวกับสิ่งเร้าที่กวีประสบระหว่างการเดินทาง

จากลักษณะสำคัญของบทครวญที่กล่าวข้างต้น อารมณ์ความรู้สึกที่ปรากฏชัดเจนในการครวญของกวีคือ “อารมณ์โหยหา” ซึ่งเป็นความรู้สึกหรือความคิดคำนึงที่ประหวัดถึงบุคคล เหตุการณ์ สถานที่ที่พลัดพรากหรือผ่านพ้นมาแล้วทั้งในมิติของพื้นที่และเวลา ยิ่งสถานที่และเวลาเคลื่อนไปข้างหน้ามากเท่าใด กวีหรือผู้ครวญก็ยิ่งอยู่ไกลจากสิ่งที่ตนอาลัยถึงมากเท่านั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า “อารมณ์โหยหา” อันเกิดจากความพลัดพราก เป็น “แก่น” (theme) ของ “การครวญ” หรือบทครวญในนิราศ

การใคร่ครวญและการโหยหาอดีตในนิราศนครวัด

ลักษณะร่วมที่ปรากฏอย่างชัดเจนระหว่างนิราศนครวัดกับงานเขียนประเภทนิราศส่วนใหญ่ในวรรณคดีไทย คือ การเดินทาง แต่ก็ยังมีส่วนที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน กล่าวคือ ในขณะที่การเดินทางในนิราศตามขนบดำเนินด้วยการตัดสลับไปมาระหว่างการถ่ายทอดสิ่งที่กวีประสบระหว่างทางกับการรำพึงรำพันแสดงอารมณ์โหยหาผ่านบทครวญ ซึ่งเข้าลักษณะที่จิตร ภูมิศักดิ์ (2533: 9) อธิบายไว้ว่าเป็นจินตนิยมอัตวิสัย (subjective idealism) คือเป็นการสะท้อนความเพ้อฝันในงานวรรณกรรม การเดินทางในนิราศนครวัดกลับไม่ได้มีส่วนซึ่งเป็นพื้นที่แสดงอารมณ์ การรำพึงรำพัน รวมไปถึงจินตนาการ แต่ประกอบด้วยส่วนที่เป็นการถ่ายทอดประสบการณ์ ความรู้สึกนึกคิด และอารมณ์ในท่วงทำนองที่ปราศจากความเพ้อฝัน ทำให้หมกมุ่นกันว่า

นิราศนครวัดไม่มีการครวญแบบนิราศตามชนบ อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาในแง่โครงสร้างโดยใช้กรอบค่านิยมของการครวญและอารมณ์โหยหาอดีตตามที่ผู้วิจัยได้เสนอไว้ข้างต้น **นิราศนครวัด**มีส่วนที่สามารถจัดว่าเป็น “การครวญ” ซึ่งแสดงให้เห็นถึง “อารมณ์โหยหา” ได้

นิราศนครวัดมีเนื้อหาบันทึกการเดินทางของสมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพพร้อมคณะตั้งแต่ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ สู่กัมพูชา เวียดนาม แล้วย้อนกลับมาที่กัมพูชาอีกครั้งหนึ่งก่อนที่จะเดินทางกลับสู่ กรุงเทพฯ หลังจากออกเดินทางประมาณ 1 เดือน ตลอดการเดินทางในกัมพูชา สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงบรรยายสิ่งที่พบเห็น ไม่ว่าจะเป็นสภาพภูมิประเทศ ผู้คน วิถีชีวิต และโดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปวัฒนธรรมซึ่งทรงบันทึกไว้อย่างละเอียด ในการกล่าวถึงสิ่งต่างๆ ที่พบเห็นในกัมพูชา พระองค์ไม่เพียงถ่ายทอดสิ่งที่ทรงเห็นด้วย “ตาเนื้อ” เท่านั้น เพราะสิ่งที่พระองค์ทรงพบระหว่างการเดินทางไม่ว่าจะเป็น ปราสาทนครวัด ปราสาทนครธม พระราชวัง ธรรมเนียมพิธี สถานที่ ผู้คน ฯลฯ ล้วนแต่ช่วยให้ “ตาใน” ของพระองค์เปิดออกและทอดมองไปยังเรื่องราวที่สัมพันธ์กับไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชาทั้งในระดับอาณาจักรและราชสำนัก ซึ่งสะท้อนให้เห็น “การครวญ” และ “การโหยหา” อันเป็นแก่นของนิราศ แต่ได้ปรับเปลี่ยนไปจากชนบเดิม คือมิได้เป็นการครวญเพื่อระบายความอัดอั้นและความทุกข์โศก หรือแสดงอารมณ์โหยหาอาลัยนางอันเป็นที่รัก แต่เป็น “การใคร่ครวญ” และ “การโหยหาอดีต” ดังที่จะอธิบายต่อไป

การเล่าย้อนหลังในบทครวญ

ในแง่การเล่าเรื่อง เนื้อหาที่เล่าการเดินทางใน**นิราศนครวัด**มีทั้งส่วนที่เป็น “ปัจจุบัน” และ “อดีต” การเล่าสิ่งที่เกิดขึ้นตรงหน้าระหว่างการเดินทางในเรื่องถือเป็นการถ่ายทอดสิ่งที่ปัจจุบัน ในขณะที่การนึกย้อนถึงเรื่องราว ผู้คน เหตุการณ์ สถานที่ซึ่งผ่านพ้นมาแล้วนับเป็นส่วนที่เล่าย้อนหลัง

หรือเป็นอดีต นอกจากนี้ยังอาจนับเอาห้วงคำนึงที่มีต่อสถานที่ที่เข้ามาหรือ “ต้นทาง” ตามที่ปรากฏในนิราศเป็นการนึกย้อนถึงอดีตได้ด้วย เพราะห้วงคำนึงที่มีต่อสถานที่หรือบุคคลที่เข้ามาย่อมเกี่ยวพันกับเรื่องราว เหตุการณ์ ประสบการณ์ที่เชื่อมโยงผู้เล่าเรื่องกับต้นทางนั้น การเล่าเรื่องในปัจจุบันและการเล่าย้อนอดีตนี้ไม่ได้อยู่แยกกันอย่างเป็นเอกเทศ หากแต่มีความสัมพันธ์กันในลักษณะของเหตุและผล กล่าวคือ สิ่งที่ผู้เล่าเรื่องพบเห็นตรงหน้าขณะที่เดินทางช่วย “กระตุ้นเตือน” ให้ผู้เล่าเรื่อง “หวนนึก” ถึงอดีตซึ่งสัมพันธ์กับสิ่งที่ประสบอยู่ตรงหน้า ดังนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นระหว่างการเดินทางในปัจจุบันจึงยึดโยงกับการเล่าย้อนอดีต เช่น เมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จถึงกรุงเทพมหานครและเข้าพักที่บ้านของเรสิดังซูเปรีเออร์ (Resident Superior) แล้ว ในเช้าวันรุ่งขึ้น พระองค์ทรงดำเนินไปทอดพระเนตรพื้นที่โดยรอบและมีโอกาสได้เห็นพระธาตุพนมเป็ญ

...เดินไปดูพระธาตุพนมเป็ญ อันอยู่ตรงหลังบ้านเรสิดังซูเปรีเออร์ที่เราพัก ที่บริเวณพระธาตุนี้ ฝรั่งเศสจัดทำเป็นปาร์ก [park] สำหรับเดินเล่นแลเห็นที่สวนเลี้ยงสัตว์มีอยู่ 4-5 กรง น่าดูแต่เสือโคร่งตัวหนึ่ง ใหญ่จริงยังไม่เคยเห็น เสือเป็นใหญ่เท่าตัวนี้

พระธาตุพนมเป็ญนั้น เขาบอกเรื่องตำนานว่า เดิมทีมียายแก่คนหนึ่ง ชื่อเพ็ญ ตั้งบ้านเรือนอยู่ในตำบลนั้นมีความศรัทธาเลื่อมใสในพระศาสนา แก่กล้าปรารถนาจะสร้างวัด แต่ขัดข้องด้วยยากจนจึงตั้งสัตย์อธิษฐาน โดยอำนาจกุศลผลบุญของยายเพ็ญ บันดาลให้มีไม้ซุงลอยลำนน้ำโขงลงมาติดอยู่ที่ตรงนั้น...³

(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ 2515: 19-20)

บทบรรยายข้างต้นมีโครงสร้างคล้ายบทครวญในนิราศที่แต่งตามขนบย่อหน้าแรกเป็นการเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นในปัจจุบันระหว่างที่ผู้เล่าเรื่องเดินทางเรื่องราวที่เล่าเป็นการรายงานสิ่งที่เกิดขึ้นตรงหน้า ณ ขณะนั้น ในห้วงเวลา

³ การขีดเส้นใต้ด้วยทศุทุกแห่งในบทความนี้เป็นารเน้นข้อความโดยผู้วิจัย

ดังกล่าวผู้เล่าเรื่องได้ประสบกับสิ่ง “กระตุ้นเตือน” คือ “พระธาตุพนมเพ็ญ” ซึ่งมีผลให้ผู้เล่าเรื่อง “หวนนึก” ถึงเรื่องราวในอดีต ส่งผลให้เส้นเวลาของปัจจุบันชะงักลงชั่วคราวตามทฤษฎีการเล่าเรื่อง (Genette 1983: 99-100) ตัดสลับเข้าสู่การเล่าเรื่องราวซึ่งเกิดขึ้นในอดีต และมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับสิ่งที่อยู่ในปัจจุบันขณะตรงหน้าของผู้เล่าเรื่องในย่อหน้าต่อมา

ในส่วนที่กล่าวถึงเรื่องราวตามตำนานของพระธาตุพนมเป็ญถือว่าเป็นความคิดคำนึงซึ่งเป็นผลมาจากการได้เห็น “พระธาตุพนมเพ็ญ” ในปัจจุบันซึ่งถือเป็นเหตุ ดังนั้นแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจุบันกับการเล่าย้อนอดีตจึงเป็นไปในลักษณะของเหตุ-ผล เช่นเดียวกับห้วงคำนึงที่ปรากฏในบทครวญตามขนบนิราศ สิ่งที่วิพากษ์ระหว่างการเดินทางเป็น “เหตุ” ให้กวีครุ่นคิดใคร่ครวญถึงสิ่งที่อยู่เบื้องหลัง เช่น นางผู้เป็นที่รัก ห้วงคำนึงถึงสิ่งที่กวีจากมาแล้วแต่เป็น “ผล” จากสิ่งที่ผู้ครวญประสบจากการเล่าในปัจจุบันขณะทั้งสิ้น

ตลอดการเดินทางในนิราศนครวัด มีการเล่าเรื่องในห้วงปัจจุบันขณะสลับกับการเล่าย้อนอดีตเสมอ แสดงให้เห็น “ความโหยหา” อันเป็นแก่นสำคัญของนิราศในวรรณคดีไทย “ความโหยหา” ที่ปรากฏตลอดในพระนิพนธ์เรื่องนี้มีลักษณะเป็น “อารมณ์โหยหาอดีต” (nostalgia) ซึ่งผู้วิจัยจะพิจารณาและอธิบายดังนี้

การโหยหาอดีต

“การโหยหาอดีต” หรือ “อารมณ์โหยหาอดีต” เป็นศัพท์ที่ผู้วิจัยอิงตามความหมายของคำว่า “nostalgia” ในภาษาอังกฤษ nostalgia มีรากศัพท์มาจากภาษากรีก คือคำว่า nostos แปลว่า กลับบ้านเกิด และ algos แปลว่า ความเจ็บปวด คำนี้บัญญัติขึ้นในปี ค.ศ. 1688 โดย Johaness Hofer นักศึกษาแพทย์ชาวสวิสเพื่อใช้เรียกภาวะคิดถึงบ้าน (homesickness) ของทหารที่ต้องไปร่วมต่อสู้สงครามในที่ราบยุโรป (Routledge 2016: 4) พจนานุกรม Longman Dictionary of American English (2009:

685) ให้นิยามคำนี้ว่า “the slightly sad feeling when you remember happy events from the past” ส่วนพจนานุกรม **Merriam-Webster’s Advanced Learner’s English Dictionary** (2014: 1102) นิยามคำนี้ว่า “pleasure and sadness that is caused by remembering something from the past and wishing you could experience it again” สอดคล้องกับคำนิยามจาก **Macmillan English Dictionary: For Advanced Learners of American English** (2002: 950) ที่ว่า “thoughts about happy time in your past, often mixed with the wish to be back in the past” ความหมายของ nostalgia ในพจนานุกรม 2 เล่มหลังนิยามไว้ใกล้เคียงกันมาก คือภาวะหวนนึกถึงอดีตด้วยความสุขปนเศร้าและอดีตที่หวนระลึกถึงนั้นเป็นเรื่องดีซึ่งผู้ระลึกถึงอยากให้คงสภาพเดิมไว้

นอกจากนี้คำว่า nostalgia ยังเป็นคำสำคัญในสาขามานุษยวิทยา เนื่องจากประเด็นศึกษา รูปแบบ ตลอดจนวิถีวิทยาของศาสตร์แขนงนี้เป็นการจัดการกับวิถีชีวิต ระบบวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีที่ใกล้จะสูญหายหรือสาบสูญไปแล้วซึ่งสัมพันธ์กับการโหยหาอดีต จึงกล่าวได้ว่าอารมณ์โหยหาอดีตเป็นสิ่งที่มาพร้อมกับการเกิดขึ้นของสาขามานุษยวิทยาแต่แรก (Berliner 2015: 19) ความหมายของ nostalgia ที่ใช้ในสาขามานุษยวิทยาโดยพื้นฐานใกล้เคียงกับนิยามจากพจนานุกรม แต่จะเน้นสภาพของอดีตในฐานะสิ่งที่ “ย้อนคืนไม่ได้” และ “สูญเสียไปแล้ว”

ผู้วิจัยเห็นว่า คำนิยามข้างต้นต่างก็นำมาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ตัวบทนิราศได้ ดังนั้นในบทความนี้จะใช้คำว่า การโหยหาอดีต หรือ อารมณ์โหยหาอดีต (nostalgia) เพื่อหมายถึง “ห้วงคิดคำนึงถึงอดีตซึ่งเป็นความทรงจำที่ดี อาจทำให้เกิดทั้งความสุขและเศร้าในเวลาเดียวกัน โดยส่วนที่เป็นความเศร้าเกิดขึ้นเพราะความทรงจำที่ดีเหล่านั้นกลายเป็นอดีตไปแล้ว ทั้งนี้ผู้คิดคำนึงอาจเพียงแค่ขบคิดใคร่ครวญ รำลึกถึงเรื่องราว

เหล่านั้นในฐานะอดีตที่ล่วงไปแล้ว หรือปรารภนาจะกลับไปสัมผัสเรื่องราวที่ดีเหล่านั้นอีก” ในที่นี้จะใช้คำว่า การโหยหาอดีต แทน อารมณ์โหยหาอดีต เนื่องจากลักษณะการคิดคำนึงถึงอดีตที่ปรากฏในตัวบทนิราศนครวัดมิได้แสดงให้เห็น “อารมณ์” ที่หนักหน่วงชัดเจนดังที่ปรากฏในบทครวญของนิราศตามชนบท

การเดินทางในนิราศนครวัดโดยเฉพาะส่วนที่เป็นการเดินทางในกัมพูชาทำให้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพบบุคคล สถานที่ เหตุการณ์ และสิ่งต่างๆ ซึ่งเราให้พระองค์ในฐานะผู้เดินทางและเล่าเรื่องทวนนึกถึงเรื่องราวที่สัมพันธ์กับไทยในอดีต สะท้อนให้เห็นถึงการ “รำลึกถึง” “โหยหา” หรือ “ครวญถึง” ความยิ่งใหญ่และรุ่งเรืองของไทยและความสัมพันธ์ระหว่างไทยและกัมพูชา ดังนี้

ความยิ่งใหญ่และรุ่งเรืองของไทยในอดีต

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและกัมพูชาที่มีมาแต่โบราณ ตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ สถานที่ บุคคล ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพบระหว่างเดินทางในกัมพูชาทำให้พระองค์รำลึกถึงเรื่องราวซึ่งสัมพันธ์กับต้นทางที่ “จากมา” คือไทยหรือกรุงเทพฯ อยู่เสมอ หวังคิดคำนึงเหล่านั้นส่วนหนึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ผู้เล่าเรื่อง “ครวญ” ถึงความยิ่งใหญ่และรุ่งเรืองของไทยในอดีต เช่น ขณะที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและคณะเดินทางเสด็จผ่านเมืองกำปอด ทรงบรรยายไว้ว่า

เมื่อรถขับมาถึงเมืองกำปอด เขาพาเรลงเล่นเที่ยวดูเมือง เมืองกำปอดนั้นตั้งอยู่ริมลำน้ำหันทะเลขึ้นมาว่าเรือไฟเดิน 2 ชั่วโมง แลเห็นเรือเสาเรือใบจอดอยู่ที่ท่า 2-3 ลำ เป็นเมืองเก่ามีชื่อปรากฏมาในหนังสือพงศาวดารแต่โบราณ กองทัพไทยยกมาตีกรุงกัมพูชาครั้งใด ถ้าเป็นทัพเรือก็มาขึ้นที่เมืองกำปอดนี้ทุกคราว ข้าราชการมาในเวลาปกติ ถ้ามาเรือก็มาขึ้นที่เมืองกำปอดนี้

(สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2515: 14)

บทบรรยายข้างต้นเล่าถึงการเดินทางใน “ปัจจุบัน” กับสิ่งที่เกิดขึ้นใน “อดีต” ในที่นี้ “เมืองกำปอด” เป็นสิ่งเร้าซึ่งผู้เล่าเรื่องประสบในปัจจุบัน และชวนคิดคำนึงถึงเรื่องราวในอดีต การทวนรำลึกนี้สะท้อนความคิดว่า ไทยยิ่งใหญ่และเคยยกทัพมาตีกัมพูชาหลายครั้ง เพราะ “กองทัพไทยยกมาตีกัมพูชาครั้งใด ถ้าเป็นทัพเรือก็มาขึ้นที่เมืองกำปอดนี้ทุกคราว” นั้นหมายความว่าในอดีต ไทยยกทัพมาตีกัมพูชาเป็นปกติ และการยกทัพมาตีนั้นก็มีหลายวิธีการ การโจมตีด้วยทัพเรือเป็นเพียงรูปแบบหนึ่งเท่านั้น นอกจากนี้การกล่าวว่า “ข้าราชกรมมาในเวลาปกติ ถ้ามาเรือก็มาขึ้นที่เมืองกำปอดนี้” ยังแสดงนัยถึงช่วงเวลาที่ยกทัพมาเป็นรัฐในความปกครองของสยามซึ่งเป็นปกติที่จะต้องมีการมาขึ้นจากศูนย์กลางอำนาจคือกรุงเทพฯ เดินทางไป-มาในดินแดนที่พระราชอำนาจของกษัตริย์สยามแผ่มาถึง ดังนั้นส่วนที่เป็นการเล่าถึงเรื่องราวในอดีตนี้ จึงแสดงให้เห็นการคิดคำนึงถึงความยิ่งใหญ่ในอดีตซึ่งผ่านไปแล้วของไทย เนื่องจากในช่วงเวลาที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จเยือนกัมพูชานั้น กัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส ส่วนไทยก็ไม่ได้อยู่ในฐานะศูนย์กลางอำนาจที่มีประเทศราชหรือเมืองขึ้นมาสวามิภักดิ์อีกต่อไป ดินแดนเหล่านั้นได้กลายเป็นอาณานิคมของตะวันตกแล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น ความยิ่งใหญ่ในด้านอำนาจตลอดทั้งกำลังพลที่เกรงกล้าจนสามารถโจมตีเอาดินแดนอื่นมาอยู่ภายใต้พระราชอำนาจขององค์อธิราชได้จึงถือเป็น “อดีตอันรุ่งเรือง” ที่ผู้เดินทาง “ครวญถึง” ในลักษณะเดียวกับที่กวีครวญถึงประสบการณ์ทางอารมณ์ระหว่างตนเองกับนางผู้กวีทิ้งไว้เบื้องหลัง

การบรรยายเมืองกำปอดรวมไปถึงประวัติศาสตร์เรื่องอื่นๆ ใน**นิราศนครวัด**อาจมีความกำกวมว่า นับเป็นการโหยหาอดีตหรือไม่ เพราะความคิดคำนึงที่มีต่อช่วงเวลาประทับใจควรเป็นเรื่องราวที่มีความเกี่ยวข้องกับตัวกับผู้คิดคำนึง จึงจะเกิดการ “โหยหา” ได้เมื่อช่วงเวลาที่ดีจบลง อย่างไรก็ตาม ในทางมานุษยวิทยา อดีตที่โหยหาอาจไม่ใช่เรื่องที่เกิดขึ้นกับตนเองเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมไปถึงการโหยหาอาลัยวัฒนธรรมหรืออดีตที่สูงหยาบไปของบุคคลอื่น (Berliner 2015: 21) ความทรงจำต่อการสูญเสียที่ตนไม่

เคยประสบจริงและไม่ได้มีความทรงจำร่วมใดๆ ประวัติศาสตร์ที่จินตนาการขึ้นมาเอง (Appadurai 1996: 78) เช่น ผู้มีแนวคิดชาตินิยมอาจโยนหาความเป็นประเทศในอดีตซึ่งไม่เคยปรากฏอยู่จริง (Berliner 2015: 21) ดังนั้นสิ่งที่แสดงการโยนหาอดีตของสมเด็จพระยาตำรากราชนูปภาพใน**นิราศนครวัด**อาจเป็นเรื่องราวที่ทรงประสบเองหรือทรงรับรู้จากแหล่งอื่น เช่น คำบอกเล่า พงศาวดาร ตำนาน ก็ได้

เมื่อสมเด็จพระยาตำรากราชนูปภาพเสด็จไปทอดพระเนตรพระธาตุพนมเปญ หลังจากทรงเล่าเกี่ยวกับความเป็นมาของพระธาตุพนมเปญตามตำนานกัมพูชาแล้ว ก็ทรงเล่าประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องในพงศาวดารต่อ

...ส่วนเรื่องพระธาตุนั้นมีใน**พงศาวดาร** ว่าเดิมราชธานีของเขมรตั้งอยู่ที่นครธม สมเด็จพระบรมราชาธิราช (สมเด็จพระยา) กรุงศรีอยุธยายกกองทัพไทยลงมาปราบปรามเมืองเขมร ตีได้นครธม พระเจ้าธรรมมาโคกเจ้ากรุงกัมพูชาสิ้นพระชนม์ในระหว่างสงคราม สมเด็จพระบรมราชาธิราชทรงตั้งราชบุตรองค์หนึ่งทรงพระนามว่าพระอินทราชา ซึ่งครองเมืองสร้อยอยู่ก่อน ให้อยู่ครองกรุงกัมพูชาที่นครธม ครั้งนั้นมีเจ้าเขมรองค์หนึ่ง ทรงนามว่าพระยาญาติให้ลอบวางยาพิษปลงพระชนม์พระอินทราชาเสีย (ความนั้นไม่ทราบถึงกรุงศรีอยุธยาสำคัญว่าประชวรสิ้นพระชนม์เพราะทนความไข้ไม่ได้ จึงไม่ตั้งเจ้านายองค์อื่นลงมาอีก) พระยาญาติก็ได้เป็นเจ้ากรุงกัมพูชา ทรงนามว่าสมเด็จพระบรมราชารามาธิบดีศรีสุริโยประพันธ์ ธรรมิกราช แล้วย้ายราชธานี (หนีอำนาจไทย) ลงมาตั้งที่เมืองพนมเปญเมื่อสิ้นพระชนม์สมเด็จพระนารายณ์ราชาธิราชบุตรได้เป็นเจ้ากรุงกัมพูชา จึงสร้างพระเจดีย์ เป็นที่บรรจุพระอัฐิธาตุของพระบิดาไว้บนยอดเขาพนมเปญดังนี้ แต่ต่อมากษัตริย์เขมรทิ้งเมืองพนมเปญไปตั้งราชธานีอยู่ที่อื่นคือที่เมืองปาสาณ เมืองโพธิสัตว์ เมืองละแวก เมืองศรีสุนทร เมืองอุดงคัมชัย ตลอดเวลาหลายร้อยปี กลับมาอยู่เมืองพนมเปญแต่เมื่อเกิดยุคเจริญเป็นครั้งเป็นคราว...

(สมเด็จพระยาตำรากราชนูปภาพ 2515: 20-22)

น่าสังเกตว่า สิ่งเร้าให้ผู้เล่าเรื่องแสดงการไคร้ครวญถึงอดีต คือ พระธาตุพนมเปญ ซึ่งผู้เล่าเรื่องประสบในปัจจุบันระหว่างการเดินทาง ทว่าความ

ในพงศาวดารที่ยกมาเล่าในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุพนมเปญน้อยมาก ประเด็นอยู่ที่การทำสงครามระหว่างราชสำนักอยุธยากับกัมพูชา แล้วจึงมาเชื่อมโยงถึงพระธาตุพนมเปญในตอนท้ายเพียงเล็กน้อยเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า ลักษณะดังกล่าวสะท้อนความคิดของผู้เล่าเกี่ยวกับความยิ่งใหญ่ของไทย ความจากพงศาวดารที่ทรงเล้ามีอนุภาคแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ไทยเคยมีชัยและมีอำนาจเหนือกัมพูชา

เมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีโอกาสดำเนินสนทนากับพระสงฆ์ที่วัดอุณาโลมในกรุงพนมเปญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในกรุงกัมพูชา ทรงบรรยายว่า

แบบแผนพระธรรมวินัยตามลัทธิธรรมยุติกานั้น พระธรรมยุติในกรุงกัมพูชาส่งกันเข้าไปศึกษาที่วัดบวรนิเวศเสมอ แบบแผนอันใดออกในกรุงเทพฯ ที่นี้ก็ได้นำทั้งนั้น จึงอนุโมทนาว่าทำเช่นนั้นสมควรนัก ด้วยการถือศาสนา ถึงบุคคลจะอยู่ต่างบ้านต่างเมือง ต่างชาติต่างภาษากันอย่างไร เมื่อสมาทานถือลัทธิอย่างใด ก็ควรจะถือให้เหมือนกัน อันลัทธิธรรมยุติกานั้นของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดขึ้น นับว่าเป็นต้นแบบแผนอยู่ที่วัดบวรนิเวศ ควรแล้วที่พระสงฆ์ธรรมยุติกานี้ในกรุงกัมพูชาจะเอาเป็นธุระสืบสวน

(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ 2515: 29)

ในบริบทดังกล่าว สิ่งเราให้ย้อนนึกถึงอดีตคือ “แบบแผนพระธรรมวินัยตามลัทธิธรรมยุติกานี้” จะเห็นว่าเมื่อทรงตั้งเรื่องนี้ขึ้นมาแล้ว ก็ทรงแสดงความคิดเห็นสลับกับหวั่นคำนึงย้อนอดีต ทรงแสดงให้เห็นว่า แบบแผนของลัทธิธรรมยุติในกัมพูชานั้นได้รับอิทธิพลถ่ายทอดมาจาก “ต้นแบบแผน” ในกรุงเทพฯ แสดงให้เห็นทัศนคติของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพว่า การส่งพระสงฆ์คณะธรรมยุติของกัมพูชาไปศึกษาที่กรุงเทพฯ อยู่เสมอนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องเหมาะสมอย่างยิ่ง ทรง “อนุโมทนาว่าทำเช่นนั้นสมควรนัก” เนื่องจาก “การถือศาสนา ถึงบุคคลจะอยู่ต่างบ้านต่างเมือง ต่างชาติต่างภาษากันอย่างไร เมื่อสมาทานถือลัทธิอย่างใด ก็ควรจะถือให้เหมือนกัน”

การที่ทรงกล่าวว่า “อนุโมทนา” ในที่นี้ อาจสื่อนัยได้ว่า มิใช่เพียงว่าไทย และกัมพูชามีความเชื่อและลัทธิธรรมเนียมเป็นแบบแผนเหมือนกันเท่านั้น แต่ความเหมือนกันนั้นเป็นการทำตามอย่าง “ต้นแบบแผน” ที่วัดบวรนิเวศวิหารในกรุงเทพฯ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้น ลักษณะดังกล่าวคล้ายกับคำบรรยายถึงพระราชวังของกัมพูชา ซึ่งแสดงทัศนะวาสังก่อสร้างในบริเวณพระราชวังได้รับอิทธิพลจากราชสำนักสยาม

พระที่นั่งเทวาวินิจฉัยที่ทำใหม่ี่ ตามความเห็นของเราเห็นว่าฝีมือทำนั้นควรชมว่าทำหมดจดมันคงดี แต่ถ้าถามว่าด้วยแบบอย่างออกจะน่าเสียดาย เห็นควรจะทำให้ต่างกว่านี้ ถ้าหากนายช่างฝรั่งเศส ผู้คิดอย่างรู้ตำนานการช่างของกรุงกัมพูชา อันการช่างของกรุงกัมพูชาว่าที่แท้มีอย่างเก่าแลอย่างใหม่ อย่างเก่านั้นคือแบบปราสาทหิน ถ้านายช่างถ่ายแบบอย่างและลวดลาย กระบวนช่างเช่นที่นครมนครวัดมาคิดทำให้เป็นแบบช่างกระบวนเก่าเสียก็ จะงาม แบบช่างอย่างใหม่ของกรุงกัมพูชานั้น ที่จริงเลียนแบบอย่างของไทย มาแต่กรุงเทพฯ เมื่อครั้งสมเด็จพระนโรดมดังกล่าวมาแล้ว ถ้าจะทำอย่างใหม่ นายช่างก็ควรไปดูแบบอย่างที่กรุงเทพฯ เสียก่อนแล้วจึงมาคิดทำ เช่นนั้นก็ จะ งาม นี้ไปหลงสำคัญเสียว่าของที่กัมพูชาเลียนแบบไทยมาทำนั้นเป็นแบบอย่าง ของกัมพูชาเอง ไปทำเลียนของเลียนก็เลยเลอะ จะดูยอดปราสาทหรือข้อฟ้า ไบระกาเป็นเครื่องรำคาญตาทั้งนั้น ถึงพวกฝรั่งที่ได้ไปรู้เห็นแบบอย่างการช่าง ที่ในกรุงเทพฯ ก็เห็นเช่นเดียวกันดังกล่าวนี้

(สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2515: 45-46)

“พระที่นั่งเทวาวินิจฉัย” ถือเป็นสิ่งเร้าให้เกิดความคิดคำนึงต่างๆ ที่ ผสมผสานกันระหว่างทัศนคติเชิงประเมินค่า การนิกย่อน การโยยหาอดีต แม้ผู้เล่าจะเคลื่อนห่างออกจากต้นทางมาแล้วทั้งในมิติของพื้นที่และเวลา ทว่าสิ่งที่พบในกรุงกัมพูชาซึ่งรวมถึงสถาปัตยกรรมในตัวบซ้างต้นก็เร้าผู้เล่า ให้นึกคิดถึงต้นทางที่จากมาอยู่เสมอ และการนึกคิดนั้นก็สื่อให้เห็นอิทธิพล ทางวัฒนธรรมของไทยในอดีตที่แผ่ไปยังดินแดนอื่น โดยปริยายจึงแสดงให้เห็นการใคร่ครวญถึงความยิ่งใหญ่รุ่งเรืองของไทยด้วย

นอกจากนี้ ข้อความดังกล่าวยังแสดงทัศนะของผู้เล่าอีกด้วยว่า ฝรั่งเศสซึ่งเป็นเจ้าอาณานิคม “ไม่เข้าใจ” และ “เข้าไม่ถึง” ความซับซ้อนทางการเมืองของกัมพูชา ซึ่งในบริบทร่วมสมัยได้รับอิทธิพลจากไทยเป็นอันมาก สื่อนัยว่า แท้จริงแล้วฝรั่งเศสมีอิทธิพลเหนือกัมพูชาได้แต่เพียง “นิตินัย” เท่านั้น

นอกจากนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังทรงกล่าวถึงการตั้งชื่อพระที่นั่งในกัมพูชาว่า “เลียน” ชื่อพระที่นั่งในกรุงเทพฯ และชื่อบางแห่งก็ไม่ถูกต้องด้วย

...ยังมีชื่อพระที่นั่งต่าง ๆ ซึ่งสร้างครั้งสมเด็จพระนโรดม ปรากฏอยู่ในทำเนียบอีกหลายหลัง ว่ารู้เสียบ้างแล้ว ยังอยู่แต่อยู่ข้างในตอนที่เรายังไม่ได้เข้าไปดูบ้าง สังเกตชื่อที่ขนานเลียนชื่อพระที่นั่งในกรุงเทพฯ โดยมากถามพวกกรมวังเขมร บอกลำดับให้ฟังดังนี้คือ

...

5. พระที่นั่งทักษิณทิศา

6. พระที่นั่งเทวาวินิจฉัย

7. พระที่นั่งโอภาส ที่ดูน่าจะเป็นอำไพนารี จึงได้สัมผัสต่อกับเทวาวินิจฉัย

8. พระที่นั่งมณิเมชลา

9. พระที่นั่งนคราณภิรมย์ ที่ดูน่าจะเป็นสถานงคราญจึงจะได้สัมผัสต่อกับมณิเมชลา

10. พระที่นั่งวิมานดุขฎิ

11. พระที่นั่งโกชนิสภา

12. พระที่นั่งกัลยาโสภณ ที่ดูน่าจะเป็นกัลยาสถาน หรือกัลยาสคราญจึงจะได้สัมผัสต่อกับพิมานอากาศ

13. พระที่นั่งพิมานอากาศ

...

(สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2515: 50-51)

การที่สมเด็จพระยาตำรากราชาภาพแสดงการหวนรำลึก ระหว่างการเดินทางใน **นิราศนครวัด** ว่า ขนบประเพณี ธรรมเนียม สิ่งอัน เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา รวมทั้งสถาปัตยกรรมในกัมพูชาล้วนได้รับ อิทธิพลจากไทยทั้งสิ้นนั้นเป็นการสื่อสารโดยนัยว่า ไทยเคยมีอำนาจเหนือ กัมพูชา กัมพูชาจึงได้รับวัฒนธรรมจากไทยไปเป็นอันมาก อันเป็นการ “ไทย หาดิ” อย่างชัดเจน

ความสัมพันธ์อันดีระหว่างไทยและกัมพูชาในอดีต

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชาที่มีมาอย่างยาวนานนับ พันปีจนถึงช่วงประวัติศาสตร์ร่วมสมัยและแม้กระทั่งในยุคปัจจุบันนั้น สามารถสรุปได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ที่มี “ทั้งรักทั้งชัง” (love and hate relationship) (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ 2551: 67) ซึ่งรูปแบบความสัมพันธ์ ลักษณะดังกล่าวมีอิทธิพลต่อสำนึกของคนไทยโดยทั่วไปเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ดีตาม เนื้อหาใน **นิราศนครวัด** ไม่ปรากฏว่ามีการกล่าวถึงความขัดแย้งในเรื่องดังกล่าวแม้แต่น้อย ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงแล้ว การเดินทางไป กัมพูชาในครั้งนี้ถือเป็นการกลับไป “เผชิญหน้า” กับคู่อริในดินแดนที่สร้างความขัดแย้งบาดหมางในอดีต แม้จะไม่ปรากฏว่าสมเด็จพระยาตำรากราชาภาพทรงกล่าวถึงความขัดแย้งข้อพิพาทเรื่องดินแดนหรือแสดงออก อย่างเด่นชัดว่าทรงมีทัศนคติอย่างไรต่อประเด็นดังกล่าว ทว่าก็ปรากฏคำ เรียกที่สื่อว่า กัมพูชามิได้อยู่ในอำนาจของไทยอีกต่อไปแล้ว แต่เป็นดินแดน ในปกครองของฝรั่งเศส ซึ่งเคยเป็นคู่ขัดแย้งสำคัญของไทยในวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 และเหตุการณ์อื่นๆ

การรับรองแต่เนิ่นไป จนตลอดเวลาที่พวกเราอยู่ในดินแดนของฝรั่งเศส เป็นด้วยความเอื้อเฟื้อของรัฐบาลฝรั่งเศสทั้งสิ้น ต้องรู้สึกขอบคุณอย่างยิ่ง

(สมเด็จพระยาตำรากราชาภาพ 2515: 11)

เรื่องรถยนต์ในเมืองขึ้นของฝรั่งเศส มีพวกที่เคยมาแต่ก่อน กลับไปแล้ว
ในกรุงเทพฯ ว่า โซเฟอร์ญวนขับเร็วยิ่งนัก

(สมเด็จพระยาตำรากราณภาพ 2515: 12-13)

แต่ความรำคาญอย่างนี้ก็ยังมีขึ้นอย่างหนึ่งด้วยตัวเราพูดภาษาฝรั่งเศส
ไม่เป็น ถึงพูดภาษาอังกฤษได้ก็ไม่ใช่ประโยชน์เพียงใด รู้สึกอึดอัดขัดขวาง
รำคาญใจในข้อนี้ เป็นเครื่องถ่วงความสำราญตั้งแต่แรกไปถึงจนตลอดเวลา
ที่อยู่ในดินแดนของฝรั่งเศส

(สมเด็จพระยาตำรากราณภาพ 2515: 11)

การเรียกกันพูดว่า “ดินแดนของฝรั่งเศส” หรือ “เมืองขึ้นของ
ฝรั่งเศส” แสดงถึงการตระหนักว่า ตนเองอยู่ใน “ดินแดนอื่น” แสดงการ
รับรู้เรื่อง “พื้นที่” (space) ซึ่งเป็นอิทธิพลจากความเจริญของวิทยาการใน
ศตวรรษที่ 20 โดยเฉพาะการขนส่งและการสื่อสาร ความเจริญเหล่านี้ช่วย
ย่อเวลาและระยะทาง ส่งผลให้เกิดความตระหนักเรื่อง “ตำแหน่งแห่ง
ที่” (place) และ “การพลัดถิ่น” (displacement) ในกลุ่มผู้เดินทาง (Tally
2013: 14) และผู้คนในพื้นที่หนึ่งๆ รวมถึงมีส่วนสร้างการรับรู้ว่า นอกจาก
“เรา” แล้ว ยังมี “คนอื่น” (others) ในสถานที่ที่ห่างไกลออกไป

การออกชื่อ “เมืองขึ้นของฝรั่งเศส” หรือ “ดินแดนของฝรั่งเศส” จึง
สะท้อนสำนึกเรื่อง “พื้นที่” ซึ่งแปรเปลี่ยนไปจากการรับรู้แบบจารีตที่อิง
อยู่กับขอบเขตอันเลื่อนไหลของรัฐโบราณในอุษาคเนย์ มีองค์อิทธิพล
ศูนย์กลาง พระราชอำนาจเปรียบเหมือน “ไฟโคม” ที่ส่องสว่างจากด้าน
บน แผ่ขยายไปโดยรอบ แต่หรี่แสงลงเรื่อยๆ จนความสว่างค่อยๆ จางลง
ในพื้นที่ที่ห่างไกลออกไป ไม่สามารถกำหนดรู้ได้ว่าขอบเขตแห่งรัฐในพระ
ราชอำนาจสิ้นสุดลงตรงไหน (Anderson 1990: 35-36; ชาญวิทย์ เกษตร
ศิริ 2551: 86-87) ในเมื่อกลุ่มพูซาเองก็เป็นพื้นที่ซึ่งเคยได้รับแสงสว่างจากไฟ
โคมดวงนี้มาก่อน การออกชื่อเรียกว่า “ดินแดนของฝรั่งเศส” และ “เมือง
ขึ้นของฝรั่งเศส” จึงสะท้อนว่า การรับรู้เรื่องเขตแดนตามคติโบราณได้สิ้น

สุดลงแล้ว ในขณะที่เดียวกันก็มีนิยามว่า “รัศมี” ของ “จักร” (สัญลักษณ์แทน กษัตริย์) ที่หมุนวนสร้างวงโคจรเหนือ “อาณา” (ดินแดน) (ธงชัย วินิจจะกุล 2556: 34) เพื่อขยายพระราชอำนาจองค์อริราชให้กว้างไกลออกไปนั้น ไม่สามารถแผ่ข้าม “เขตแดน” เข้ามายังพื้นที่นี้ได้ดังเดิมอีกต่อไป สะท้อนถึงการโหยหาความรุ่งเรืองที่ “สูญสิ้น” ไปแล้วของ “อาณาจักร” ซึ่งแปลตามตัวว่า “ดินแดนในอำนาจกษัตริย์”

การออกชื่อเรียกดังกล่าวจึงมีมิติที่ซับซ้อน นอกจากจะสะท้อนสำนึกเรื่องพื้นที่ซึ่งมาพร้อมกับลัทธิจักรวรรดินิยม การปักปันเขตแดน การทำแผนที่ การกำเนิดของรัฐชาติสมัยใหม่ที่มีขอบเขตชัดเจน ยังอาจสะท้อนความขุ่นข้องจากข้อพิพาทแต่หนหลังซึ่งหลงเหลืออยู่ในความรู้สึกและความทรงจำของผู้เล่าเรื่องในฐานะประจักษ์พยานของเหตุการณ์ด้วย

การออกชื่อเรียกกัมพูชาในช่วงต้นเปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัดหลังจากที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (Sisowath, **ព្រះបាទស៊ីសុវត្ថិ**) กษัตริย์แห่งกรุงกัมพูชา

สมเด็จพระศรีสวสติเสด็จลี้ภัยออกมาต้อนรับจับมือเรานำพระยาพจนปรีชาเฝ้าทูลว่า เป็นหลานเจ้าฟ้าอัครางค์ นำหลวงสุริยวงศ์พิสุทธินพเพียร ทูลว่าเป็นหลานพระยามนตรีดุขบพระอัยยาคัยด้วยเคยทรงรู้จักปู่ ตรีสว่า “อ้อ หลานเจ้าฟ้าอัครางค์ หลานเจ้าคุณมนตรี” แล้วนำศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ ซึ่งทรงรู้จักมาแต่ก่อนแล้ว ส่วนตัวเรา เมื่อตรีสชวนให้นั่งแล้ว ตรีสว่า ยินดีมากที่ได้พบปะ ไม่ได้นึกว่าเป็นคนอื่น ด้วยเป็นพระราชบุตรพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นลูกของเจ้านาย แล้วประทานพร ขอให้มีความสุข ความเจริญ สังเกตดูเห็นทรงปิติยินดีจริงๆ ถึงตรัสประกาศแก่ข้าราชการที่เฝ้าอยู่นั้นว่า “นี่ลูกเจ้านายของข้า ข้าเป็นข้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่ก่อน” ดังนี้ แต่ตรีสแกล้งว่า ยินดีที่เราออกไปถึงเมืองพนมเปญให้ได้ทรงพบปะข้าอยู่หลายครั้ง แลตรัสต่อไปว่า ยินดีเหมือนได้พบญาติ อย่าให้เรานึกว่าเป็นคนอื่นเลย ทูลตอบว่า เจ้านายซึ่งเป็นพระราชโอรสธิดาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ดูเหมือนจะรู้สึกอยู่ด้วยกันทุกพระองค์ ว่าราชวงศ์กัมพูชาเหมือนกับเป็นพระญาติ ด้วยทรงทราบอยู่ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตากรุณาสนิทสนมมาแต่ก่อน

(สมเด็จพระนารายณ์มหาราช 2515: 31-32)

การมีโอกาสดำเนินเข้าเฝ้าพระบาทสี่สั้วดีก็อย่างใกล้ชิด การที่พระบาทสี่สั้วดีแสดงให้เห็นว่าพระองค์มีเคยลิ้มเลือนความสนิทชิดเชื้อกับราชสำนักสยามในหนหลัง รวมถึงคำพูดต่างๆ ที่มีนัยสำคัญอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็น “ไม่ได้นึกว่าเป็นคนอื่น ด้วยเป็นพระราชบุตรพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นลูกของเจ้านาย” “นี่ลูกเจ้านายของข้า ข้าเป็นข้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้ามาแต่ก่อน” “อย่าให้เราเป็นคนอื่นเลย” สิ่งที่เกิดขึ้น ณ เวลาปัจจุบันเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการใคร่ครวญถึงเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักสยามกับราชสำนักกัมพูชาในตอนต่อมา

จะกล่าวถึงเรื่องราวประวัติของสมเด็จพระศรีสวดีโดยสังเขป พอให้ทราบเหตุที่ทรงครองบัลลังก์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระศรีสวดีเป็นพระราชบุตรของสมเด็จพระศรีสุริยราชมาธิปดี (พระองค์ด้วง) ประสูติในกรุงเทพฯ⁴ ในรัชกาลที่ 3 เมื่อปีขวด พ.ศ. 2383 เมื่อพระราชบิดาออกมาครองกรุงกัมพูชายังทรงพระเยาว์ จึงให้เข้าไปถวายตัวรับราชการอยู่ในกรุงเทพฯ พร้อมกับพระองค์วิธดา เวลานั้นพระองค์ราชวดีคือสมเด็จพระนโรดมซึ่งเข้าไปถวายตัวแต่รัชกาลที่ 3 ก็ยังอยู่ในกรุงเทพฯ ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดฯ ขุบเลี้ยงทำนุบำรุงอย่างเช่นพระราชบุตรบุญธรรมทั้ง 3 พระองค์ เมื่อพระชันษาครบอุปสมบทก็โปรดฯ ให้ทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามอย่างเจ้านายในพระราชวงศ์แล้วไปอยู่วัดบวรนิเวศ ด้วยเหตุนี้บรรดาเจ้านายกัมพูชาทั้งที่เป็นราชบุตรของสมเด็จพระนโรดม และที่เป็นราชบุตรของสมเด็จพระศรีสวดี จึงทรงผนวชเป็นธรรมยุติตามเยี่ยงอย่างต่อมาจนกาลบัดนี้

(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ 2515: 34-34)

ความคิดคำนึงที่มีต่อเรื่องราวในอดีตดังกล่าวเป็นผลมาจากการได้เข้าเฝ้าพระบาทสี่สั้วดี เป็นการเล่าย้อนอดีตซึ่งเกิดจากสิ่งเร้าที่ผู้เล่าเรื่องประสบในปัจจุบัน จึงเทียบได้กับบทครวญในนิราศตามชนบท หากสิ่งที่

⁴ ข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่ประสูติของพระบาทสี่สั้วดีแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ระบุว่าพระองค์ประสูติที่กรุงเทพฯ และกลุ่มที่ระบุว่าพระองค์ประสูติที่พระตะบอง กัมพูชา

อยู่ในบทรวบรวมนิราศตามชนบคือสิ่งที่ผู้เล่า “ครวญถึง” หรือ “โหยหา” สิ่งทีผู้เล่าเรื่อง**นิราศนครวัด**ทรงอนุสรณ์ถึงผ่านการเล่าย้อนอดีตข้างต้นก็น่าจะเป็นความสัมพันธ์ฉันมิตร ความใกล้ชิดแบบเครือญาติระหว่างราชสำนักสยามกับราชสำนักกัมพูชาแต่หนหลัง นอกจากจะทำให้เห็นสายสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างราชวงศ์ทั้งสองแล้ว ก็สะท้อนถึงพระบารมีและพระเมตตาของพระมหากษัตริย์สยามที่ทรงอุปถัมภ์ค้ำชู ชุบเลี้ยงเจ้านายต่างเมืองเช่น โอรสธิดาตนเอง และในมุขกลับก็สะท้อนสถานภาพของราชสำนักสยามซึ่งเคยเป็นที่พำนักพึ่งพระบารมีของเจ้านายกัมพูชา

การใคร่ครวญถึงความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างราชสำนักไทยกับราชสำนักกัมพูชา ทำให้ภาพ ถ้อยคำที่สื่อนัยแง่ลบหรือแสดงความรู้สึกว่ากัมพูชา “เป็นอื่น” เช่น การออกชื่อเรียกว่า “ดินแดนของฝรั่งเศส” และ “เมืองขึ้นของฝรั่งเศส” ที่ปรากฏในตอนต้นเรื่องไม่ปรากฏอีกเลยในตอนต่อมา เป็นไปได้ว่าการได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงกัมพูชาและถ้อยคำสนทนาฉันญาติสนิททำให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงพินิจถึงเรื่องราวในอดีตอันเป็นความทรงจำที่ดี และละวางอคติบางประการซึ่งเกิดจากความขัดแย้งแต่ครั้งหลังรวมไปถึงความรู้สึกว่า ตนเองอยู่ในดินแดน “คนอื่น” ได้ ดังนั้นในตอนต่อมาของเรื่อง การอนุสรณ์ถึงเรื่องราวในอดีตระหว่างสยามกับกัมพูชา จึงมิได้แสดงให้เห็นภาพในด้านลบหรือการเป็นคนอื่นเหมือนที่ปรากฏตอนต้นเรื่อง ทว่าแสดงให้เห็นถึงแง่มุมที่หลากหลายของความสัมพันธ์ที่ผกผันกันเป็นผู้ชนะ-ผู้แพ้ เช่น

...ตั้งแต่สมเด็จพระนเรศวรตีได้เมืองละแวก ซึ่งเป็นราชธานีของกรุงกัมพูชา ในสมัยนั้นกรุงกัมพูชาเป็นประเทศราช ขึ้นกรุงศรีอยุธยาต่อมาจนถึงรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม พระเจ้ากรุงกัมพูชาเชื่อว่าพระไชยเชษฐาตั้งแข็งเมือง พระเจ้าทรงธรรมให้กองทัพลงมาปราบปรามก็เสียทีเขมรกลับไป ครั้นถึงรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง สามารถกู้เอกราชกัมพูชากลับไปขึ้นกรุงศรีอยุธยาได้ตั้งแต่ก่อน...

(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ 2515: 104)

รายละเอียดจำนวนมากที่สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้เกี่ยวกับกัมพูชาและไทยในขณะที่ยังแสวงหาล้อมนัยนอกเคลือบผ่านเข้ามาในการรับรู้ของพระองค์นั้นแสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองของไทยในมิติต่างๆ ทั้งด้านศิลปวัฒนธรรม การเมืองการปกครอง สถาบันพระมหากษัตริย์ ภาพความยิ่งใหญ่เหล่านี้ไม่ได้กล่าวถึงโดยตรงไปตรงมา หากแต่นำเสนอผ่านการเทียบคู่กับสิ่งที่ผู้เล่าเรื่องทรงประสพระหว่างการเดินทาง ดังนั้น ในขณะที่ภาพกัมพูชาปรากฏจากคำบอกเล่าของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ภาพอดีตที่ยิ่งใหญ่รุ่งเรืองของไทยตลอดทั้งความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชาทั้งในระดับราชวงศ์และในระดับรัฐก็ปรากฏซ้อนทับขึ้นมาด้วย หากถือว่าห้วงคำนึงย้อนหลังของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นการครวญตามแบบนิราศ “ความยิ่งใหญ่ในอดีตของไทย” และ “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชา” ก็น่าจะเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงครวญถึงในเรื่อง เนื่องจากเป็นสิ่งที่ “สูญหายไป” หรือ “จากมา” เทียบได้กับนางอันเป็นที่รัก ยิ่งเมื่อพิจารณาบริบททางประวัติศาสตร์และสังคมในช่วง พ.ศ. 2468 ซึ่ง **นิราศนครวัด** แต่งขึ้นและเป็นช่วงหัวเลี้ยวของการเมืองการปกครองไทย ก็ยิ่งทำให้สิ่งที่สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ใน **นิราศนครวัด** โดยเฉพาะส่วนที่เป็นความคิดคำนึงถึงไทยมีลักษณะของการครวญมากยิ่งขึ้น เป็นต้นว่า ในขณะนั้น สยามเสียดินแดนในปกครองแก่จักรวรรดินิยม ประเทศเพื่อนบ้านล้วนตกเป็นอาณานิคมของตะวันตก การเมืองภายในของสยามเองก็อยู่ในบรรยากาศของความเปลี่ยนแปลง ภาพความยิ่งใหญ่ของไทยและภาพความสัมพันธ์อันดีระหว่างไทยกับกัมพูชาซึ่งปรากฏในห้วงคำนึงของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงเป็น “ความทรงจำ” ที่ล่วงมาแล้ว การกลับไปเยี่ยมเยียนความทรงจำเหล่านั้นจากการพานพบสิ่งกระตุ้นขณะเดินทางจึงมีลักษณะเป็นการ “โหยหาอดีต”

ลักษณะตัวบทที่เป็นการผสมผสานระหว่างบทบรรยายการเดินทาง ข้อมูลความรู้ ข้อเท็จจริง ซึ่งบางส่วนมีลักษณะเป็น “บทครวญ” ที่กลายมาจากชนบทนิราศแต่เดิมนั้น แสดงให้เห็นทัศนคติเกี่ยวกับงานเขียนประเภท

นิราศของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กรมพระยาตำรวจราชานุภาพได้เป็นอย่างดีดังปรากฏในพระนิพนธ์คำนำก่อนเริ่มเรื่อง นิราศเมืองเทศว่า

หนังสือจำพวกที่เรียกว่านิราศ คนมักเข้าใจกันว่าเป็นแต่แต่งคร่ำครวญถึงคู่ครอง ซึ่งผู้แต่งต้องพรากไป และถึงจะแต่งดี ก็ดีในแต่กระบวนกลอนสังวาส หาวีเศษไปกว่านั้นไม่ ความเข้าใจเช่นนี้เข้าใจผิด ความจริงไม่เช่นนั้น ถ้าใครอ่านพิเคราะห์ดูนิราศชั้นเก่า เช่นนิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีนครั้งกรุงธนบุรี ซึ่งพิมพ์เมื่อเร็วๆ นี้ก็ดี หรือนิราศชั้นใหม่ซึ่งผู้แต่งเข้าใจระเบียบเช่นนิราศลอนดอน หม่อมราโชทัยแต่งเมื่อในรัชกาลที่ 4 ก็ดี จะเห็นได้ว่าเขาแต่งว่าด้วยการที่ไปและพรรณนาถึงถิ่นฐานบ้านเมืองตลอดจนกิจการที่ได้ไปรู้เห็นเป็นหลัก เอาความคร่ำครวญในทางสังวาสสอดสลับไว้เป็นแต่เครื่องประดับถึงนิราศของสุนทรภู่ ซึ่งแต่งแปลกกว่าของคนอื่นในสมัยเดียวกัน ก็ไม่ออกไปนอกระเบียบที่กล่าวนี้ นิราศที่แต่งดีจึงมีข้อความที่ควรรู้ในทางโบราณคดีบ้าง ในทางภูมิประเทศและกิจการต่างๆ บ้าง มีมากก็น้อยทุกๆ เรื่อง

(กรมศิลปากร 2528: 25)

สรุป

การอ่านนิราศนครวัดในฐานะวรรณคดีนิราศทำให้เห็นองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ การใคร่ครวญ และ การโหยหาอดีต ซึ่งกลายมาจากความโหยหาอาลัยอันเกิดจากการพลัดพราก และการครวญในขอบเขตเดิม เผยให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับการโหยหาอดีตอันรุ่งเรืองของสยาม ตลอดทั้งความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนและมีพลวัตระหว่างสยามกับกัมพูชา ทั้งก่อนและหลังเกิดข้อพิพาทและความขัดแย้งเรื่องดินแดนจากการเข้ามาของลัทธิจักรวรรดินิยม การตีความดังกล่าวช่วยยืนยันว่า นิราศนครวัด มีลักษณะเป็นวรรณคดีนิราศ และเมื่อใช้กรอบความเป็นนิราศในการตีความ ก็จะช่วยให้ความคิดที่แฝงอยู่ในเรื่องปรากฏชัดเจนขึ้น แสดงให้เห็นว่า ความเข้าใจลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมประเภทหนึ่ง เป็นประโยชน์ยิ่งต่อการอ่านและตีความที่ทำให้สามารถพิจารณาความหมายของตัวบทให้เห็นแง่มุมที่แตกต่างจากเดิมได้

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมศิลปากร, 2528. **รวมนิราศเบ็ดเตล็ด**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2551. “ปาฐกถาพิเศษ ความสัมพันธ์ไทย-เขมร: ทั้งรักทั้งชิงและประวัติศาสตร์บาดแผล.” ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ), **มอญ-เขมรศึกษา** (หน้า 65-88). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2515. **นิราศนครวัด**. กรุงเทพฯ: บรรณาการ.

ธงชัย วินิจจะกูล, 2556. **กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติภูมิกายาของชาติ [Siam mapped: A history of the geo-body of a nation]**. (แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์, โอตา อรุณวงศ์ และ พงษ์เลิศ พงษ์วานานต์). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อ่าน.

น้ำผึ้ง ปัทมกลางคุล, 2561. “ความซับซ้อนเรื่องประเภทกับข้อถกเถียงเรื่องความเป็น “นิราศ”.” **วารสารไทยศึกษา** 14: 61-78.

มยุรี วีระประเสริฐ, 2555. “**นิราศนครวัด**: ปฐมบทแห่งเขมรศึกษาในประเทศไทย.” ใน **150 ปี สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับพัฒนาการโบราณคดีไทย** (หน้า 29-44). กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, 2516. “**นิราศคำโคลง**: การวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับนิราศชนิดอื่น.” **วิทยานิพนธ์ปริญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**.

วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์, 2562. “**“เยอแนล”**: ลักษณะเด่นและคุณค่าในฐานะประเภทวรรณคดี.” **วิทยานิพนธ์ปริญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**.

วรรณศิริ ตั้งพงษ์อิติ, 2544. “**พระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ**.” **วิทยานิพนธ์ปริญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**.

วิมลวรรณ ทองปรีชา, 2507. “**พระประวัติและพระกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ**.” **วิทยานิพนธ์ปริญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**.

ศานติ ถักดีคำ, 2563. **นครวัดที่คณะสยาม**. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.

สิทธิ ศรีสยาม (จิตร ภูมิศักดิ์), 2533. **นิราศหนองคาย วรรณคดีที่ถูกสั่งเผา มวนกนิราศหนองคาย ของหลวงพัฒนาพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์)**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ส่องสยาม.

- Anderson B., 1990. **Language and power: Exploring political cultures in Indonesia.** New York: Cornell University Press.
- Angé O. & Berliner D. (Eds.), 2015. **Anthropology and nostalgia.** New York: Berghahn Books.
- Appadurai A., 1996. **Modernity at large: Cultural dimensions of globalizations.** Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Chitakasem M., 1974. "The nature of Nirat poetry and the development of the genre." Doctoral dissertation. University of London.
- Frow J., 2005. **Genre.** New York: Routledge.
- Genette G., 1983. **Narrative discourse: An essay in method.** New York: Cornell University Press.
- Macmillan Education, 2002. **Macmillan English dictionary: For advanced learners of American English.** Oxford: Macmillan Education.
- Merriam-Webster, 2014. **Merriam-Webster's advanced learner's English dictionary.** First Indian Edition. New Delhi: Encyclopaedia Britannica (India).
- Pearson Education, 2009. **Longman dictionary of American English.** Special Edition. Essex: Pearson Education Limited.
- Routledge C., 2016. **Nostalgia: A psychological resource.** New York: Routledge.
- Tally R.T. Jr., 2013. **Spatiality.** New York: Routledge.